

مرزها و نقش و انواع آنها

دکتر حبیب زاهدی

غرض از کلمه مرز تعیین حدود سیاسی دولتهاست و مرز محلی است که حاکمیت یک دولت بدان خاتمه می‌یابد .
از نظر روابط بین‌الملل مرزها یکی از عوامل بوجود آورنده دوستی و یا خصومت بین دولتها و ملتها محسوب می‌شود و بهمین جهت از مسائل مهم مورد مطالعه در جغرافیای سیاسی است .
مرزها گاهی باعث سوءظن و زمانی جنگ و صلح ملت‌ها را بوجود می‌آورد زیرا وقایع تاریخی هر ملت نشان می‌دهد که مرزها یکی از وسایل سیاسی آسانتر برای بهانه جنگ بوده و حوادث مرزی اعم از تصادفی یا عمدی ، مایه آغاز بسیاری از جنگ‌ها شده است .
کورزون Curzon¹ مینویسد: «جنگ‌ها ممکن است بعزت رقابت‌های اقتصادی و تهدیدهای نظامی بوجود آید ولی نباید از این نکته غافل شد که جنگ‌ها را گاهی مرزهای مورد اختلاف بوجود می‌آورد²» .
به همین جهت تعیین حدود کشورها ضروری بوده و گاهی تجاوز از نواحی مرزی موجب تیرگی روابط کشورها می‌گردد و زمانی کشورها

1- وزیر امور خارجه انگلستان از سال ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۳ .

2- Geography And World Politics, Lucile GARISON,
P. 259.

بدنبال جستجوی مرزهای مطمئن تری بجنگ اقدام می کنند .
 تعیین و مشخص کردن مرزهای یکی از کارهای مهم در حقوق بین الملل است .
 در این مورد مرز یک عامل اساسی برای برقراری صلح و نشانه استقلال و امنیت
 است . هم اکنون کشورهای را سراغ داریم که برای بدست آوردن مرز
 مشخص برای برقراری صلح در جنگ و ستیزند .
 تعیین و مشخص کردن مرز کشورها شامل مراحل سه گانه زیر است :

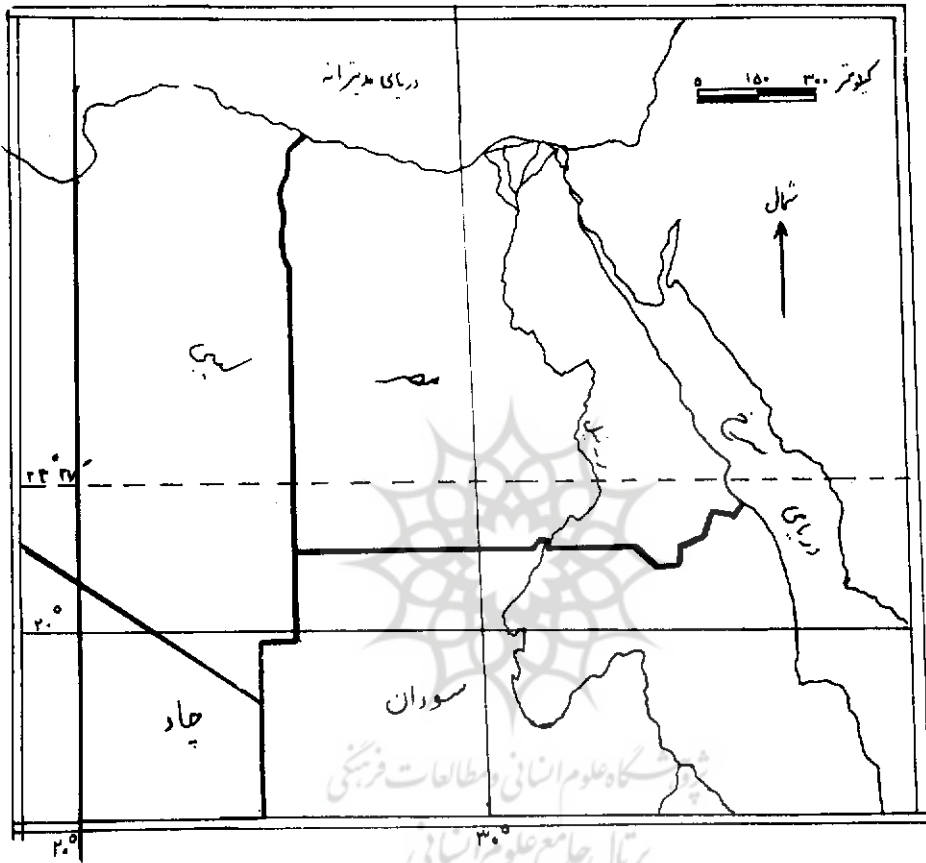
۱- مقدمات تعیین حدود

در این مرحله دولتی که میخواهد حدودش مشخص باشد بدو روش
 اقدام می کند :

الف : قبول مرزی که سابقاً وجود داشته است و این مرز ممکن
 است بامرهای بین الملل آن دو دولت تطبیق نماید مثل مرز ایران و پاکستان
 که سابقاً مرز بلوچستان ایران و انگلیس بود . یا مرزهای داخلی را که
 سابقاً اساس جدایی اداری منطقه محسوب میشد مالک عمل قرار می دهند
 مثل مرز ایران و افغانستان و مرزهایی که کشورهای امریکای لاتین به محض
 استقلال ، اعلام داشته اند .

ب : انتخاب مرز جدید - در انتخاب این نوع مرزها از موقعیت
 نجومی مناطق استفاده می نمایند^۱ . این مرزها بیشتر در کشورهای نوظهور پیش
 میخورد . همچنین مرز را با کشیدن خط مستقیم و اتصال آنها به یکدیگر
 روشن می سازند . نمونه انتخاب این نوع مرز در کشورهای قاره آمریکا و
 آفریقا مشاهده میشود (شکل ۱) .

1- Droit International public, p, 160.

شکل ۱ - کشیدن خطوط مستقیم بصورت مرز از شیوه‌های جدید انتخاب مرزها محسوب میشود. در آمریکا شمالی هم خط مرزی بین کانادا و ایالات متحده آمریکا بصورت خط مستقیمی است که با مدار ۴۹ درجه عرض شمالی انطباق دارد. اصل این نقشه از صفحه ۶۱ کتاب *La Terre est ronde* اقتباس شده است.

اغلب این کشورها ترجیح میدهند که خط مرزی آنها بوسیله عوامل و پدیده‌های جغرافیائی تعیین شود و از رودخانه‌ها و کوهپائیکه در جهت نصف‌النهارات یا مدارات کشیده شده استفاده می‌شود.

۲- عملیات خاص تعیین خط مرزی

این قسمت از تعیین مرز با تصویب قرارداد مرزی یا با اجرای حکمیت مورد قبول طرفین، بوسیله هیأت یا دادگاه بین‌المللی پس از پایان محاکمه تحقق می‌یابد.^۱ مرزهای خاور و باختر کشور ما ایران با اجرای حکمیت مورد قبول دولتهای ایران و عراق و ترکیه و پاکستان تعیین و رفع اختلافات مرزی بعمل آمد.

عملیات تعیین خط مرزی مشتمل بر نقشه برداری مرز و تعیین نقاطی است که خط مرزی بدانها وصل می‌شود (از دهکده ... به تنگه ... و از آنجا به قله کوه ... و از آنجا بدست راست رودخانه ... و از آنجا بدیده ...).

۳- اجرای نشانه‌گذاری‌های خط مرزی

در این مرحله عبور مرز از سرزمین‌ها تعیین می‌شود. این کار بعهده کمیسیون تعیین خط مرزی است که مشتمل بر کارشناسان فنی و نظامی و افراد زیر دست آنها است.^۲ این کمیسیونها و اعضای آن با اختیاراتی که دارند، بهنگام نشانه‌گذاری سعی می‌کنند که زمین‌های زیر کشت را بحال یکپارچگی نگهدارند و از تقسیم دهکده‌ها صرف نظر نمایند و حد و مرز ایلات و عشایر را مشخص سازند. بدین ترتیب مرز بین دو کشور

تعیین و اراضی يك کشور از کشور همسایه جدا می‌گردد. خطوط مرزی را میتوان بانواع زیر تقسیم کرد:

۱- مرزهای طبیعی

این مرزها به عوارض طبیعی و شرایط جغرافیائی مربوط و باتوافق دولتها بوجود آمده است. پرفسور بوردو Burdeau معتقد است که «دولت فاقد مرزهای طبیعی در معرض مداخله کشورهای مجاور قرار می‌گیرند و بهمین سبب باید سازمان سیاسی متمرکزی داشته باشند»^۱. عوارض طبیعی که بصورت مرز موردقبول دولتها است شامل رشته کوه، رود و دریا است. پاره‌یی از عوامل طبیعی نیز وجود دارد که جزء مرزهای طبیعی نیست منتهی عاملی است که در گذشته از تجاوز ملتها جلوگیری کرده ولی هرگز نقش مرز را بازی نکرده است. از آن جمله است صحاری و جنگلهای بکر نواحی استوایی.

کوه و رود و دریا همیشه منطبق با سراسر خط مرزی دولتها نیست گاهی قسمتی از این عوامل طبیعی خاصیت مرز را دارا هستند. رود ارس را بعنوان مثال میتوان ذکر کرد. این رود در سراسر مسیر خود مرز ایران و شوروی نیست.

خطوط مرزی منطبق بر کوهها، رودها و دریاها نمونه‌یی از انتخاب پدیده‌های جغرافیائی است و چگونگی مرز بر آنها منوط به مراعات شرایط زیر است:

اگر مرز دو کشور برستیغ کوه و خط تقسیم آنها منطبق باشد در اینصورت یکی از دامنه‌ها متعلق بیک دولت و دامنه دیگر از آن دولت

1- Droit constitutionnel et Institutions Politiques, p.150.

همسایه می‌باشد. علاوه برستیغ کوه و حوضه تقسیم آب، دامنه کوه نیز ممکن است به‌عنوان مرز انتخاب شود: مرز ایران و ترکیه و شوروی در دامنه کوه آرارات واقع شده است.

اگر مرز دو کشور را رودخانه‌یی تشکیل دهد و آن رودخانه هم قابل کشتیرانی باشد، در این صورت وسط رودخانه که در اصطلاح حقوق بین‌الملل تالوگ Talweg نامیده می‌شود خط مرزی است: نقش رود رن در مرز بین فرانسه و آلمان. اگر رودخانه مرزی قابل کشتیرانی نباشد خطی که عمیق‌ترین نقاط رودخانه را به هم وصل می‌کند (تالوگ جغرافیائی) نشان دهنده مرز می‌باشد.

گاهی هم ممکن است کناره رود را مرز تعیین کنند، در این صورت رودخانه بیکی از دو دولت همسایه تعلق دارد.

اگر دریاچه‌یی بین دو یاسه دولت واقع شود خط مرزی از وسط دریاچه عبور می‌نماید مثل دریاچه لمان Leman.

هرگاه دریائی بین دو دولت واقع شود، آبهای ساحلی تعیین‌کننده خط مرزی محسوب می‌شوند.

برای آبهای ساحلی هم مقیاس و میزان معینی نیست و با قدرت دولتها در تغییر است. در زمانهای قدیم برای تعیین مرزهای دریائی دولتها تیررس توپ را انتخاب می‌کردند. علتش این بود که می‌گفتند مرز يك کشور قسمتی از ساحل است که آن دولت بتواند باقوای خود از آن دفاع نماید.

چون اصل آزادی دریاها بموجب قرارداد ۲۹ آوریل ۱۹۵۸ ژنو مورد قبول کلیه دول جهان است، بنابراین حاکمیت دولتها و مرز دریایی برای آبهای ساحلی و نظارت بر آنها می‌باشد و مبداء محاسبه آبهای ساحلی

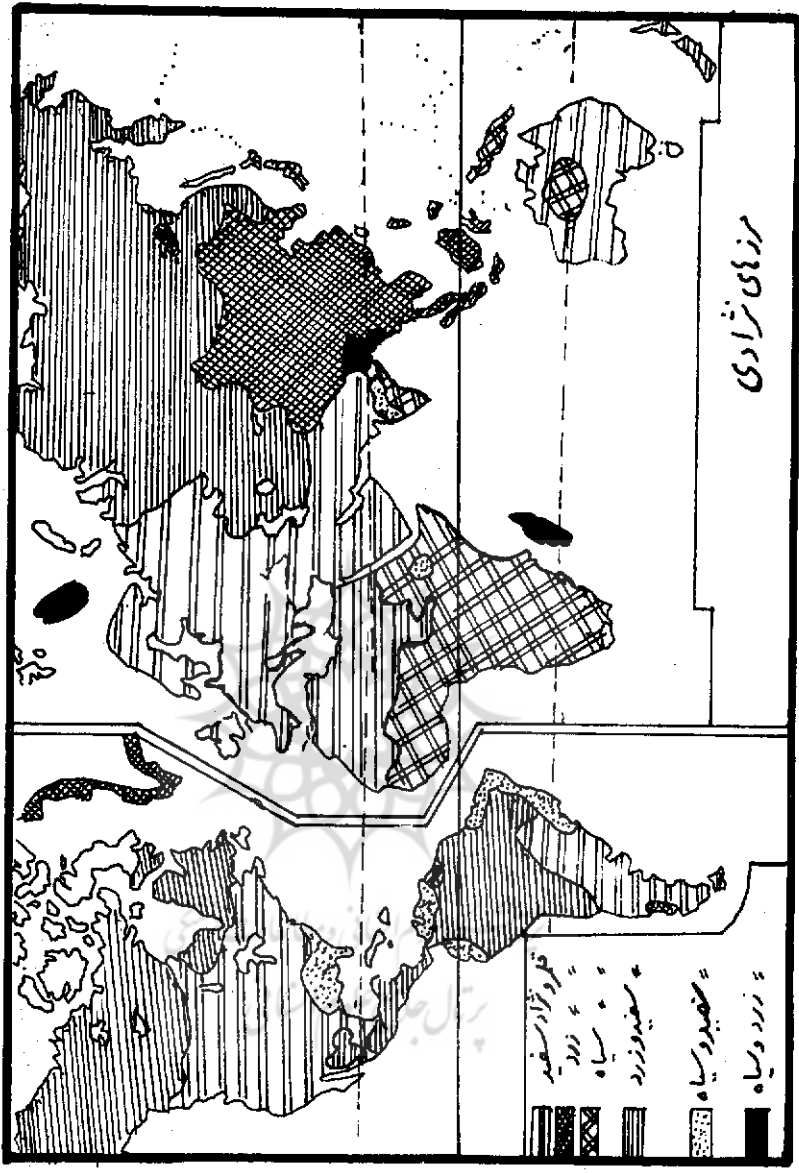
«جزر» دریا میباشد. برای جدا کردن آبهای ساحلی و دریای آزادگاهی حد آبهای ساحلی را سه میل دریائی می‌گیرند، لکن قوانین داخلی کشورهایی از قبیل ایتالیا، ایران، اسپانیا، پرتغال، یوگوسلاوی، یونان، مراکش و هندوستان این حد را به شش میل رسانده‌اند. دولت ایران طبق قانون تعیین حدود آبهای ساحلی مصوب ۲۴ تیرماه ۱۳۱۳ مرز ساحلی خود را شش میل دریائی تعیین کرده و مسافت زیادتری را بنام منطقه نظارت به عرض ۱۲ میل تعیین کرده است. در سال ۱۳۳۸ طبق ماده سوم اصلاح قانون حدود آبهای ساحلی، وسعت قلمرو دریایی خود را به ۱۲ میل افزایش داد.

مبدأ مرز دریائی ایران در نواحی خلیج فارس که جزایری دارد از قبیل ابوموسی، تنب بزرگ و کوچک و یا هر جزیره دیگری که متعلق به ایران است از ساحل آن جزایر بآن طرف آبها شروع میشود و آبهای موجود بین ساحل و جزایر تا ۱۲ میل در قلمرو حاکمیت دولت ایران میباشد. انگلستان و آمریکا حاکمیت دولت مجاور در ۳ تا ۳۱ میل پذیرفته‌اند. فرانسه برای امنیت آبهای ساحلی ۶ میل، برای امور گمرکی ۲۰ کیلو متر، برای صید ماهی ۳ میل، برای زمان صلح ۶ میل و زمان جنگ ۳ میل را قبول می‌کند.

ممالک اسکاندیناوی ۴ میل را پذیرفته‌اند.

۲- مرزهای انسانی

این نوع مرزها بر اساس وحدت ملی بنا شده و به ندرت با مرزهای قراردادی دولتها انطباق دارد. عامل تعیین کننده مرز در این نوع مبتنی

شکل ۲ - مرزهای تزاری در سطح کره .
 این نقشه با تغییرات کلی از صفحه ۱۵۶ کتاب **Cours de Géographie** اقتباس شده است. بدیهی است که بخش بزرگی از سطح کره به وسیله تزاردهای غیر خالص اشغال شده است و هر قدر روابط بین المللی توسعه یافته و ارتباطات درجهان ماسهل و بیشتر میشود از درجه خلوص تزاری کاسته شده و ادامه این وضع مرزهای تزاری به معنای خاص کلمه را بهم مینماید .

بر نژاد، زبان و مذهب است. نژادهای انسانی را از روی مشخصات فیزیکی و ارثی مشترکی که دارند تقسیم بندی می کنند و اختلاف رنگ هیچوقت دلیل بارز مشخصات نژادی نبوده بلکه بدان کمک می نماید. (شکل ۲). قلمروی که نژاد سفید در داخل مرزهای آن زندگی می کند در مراکز زیر مستقر شده اند:

آسیای غربی و شمالی، اروپا، افریقای شمالی، تمام امریکای شمالی، استرالیا، زلاندنو و در آسیا و آمریکای شمالی و آمریکای جنوبی هم به صورت مخلوط با نژادهای دیگر مشاهده میشود (شکل ۲). قلمرو نژاد زرد در آسیای شرقی است که به مرزهای نژاد سفید نزدیک میشود.

مرزهای نژاد سیاه از قاره آفریقا و هندوستان جنوبی و آمریکای جنوبی و بعضی از جزایر اقیانوس کبیر تجاوز نمی نماید.

مرزهای زبانی بمانند مرزهای نژادی نبوده و تشخیص آن مشکل است چه افراد و گروههای انسانی به زبانهای متعددی تکلم می کنند که تعیین مرزهای آن خالی از اشکال نیست. بعضی از زبانها بعلم سیاسی و اقتصادی قلمرو وسیعی را اشغال کرده، مرزهای خود را گسترده اند مثل زبان انگلیسی.

مرزهای مذهبی با اعتقاد مردم به آئین يك مذهب بوجود می آید. اهمیت آن در جغرافیای سیاسی زیاد است چه در طول تاریخ پیروان مذاهب مختلف مرزهای خود را گسترش داده و برای پیشرفت آن کوشیده اند (شکل ۳). مذهب بقدری در تغییر مرزهای ملتها مهم است که نه تنها سبب بروز جنگها میشود بلکه کشوری را نیز به دو کادر سیاسی تقسیم

می‌نماید مثال جنگ‌های صلیبی با قلمرو اسلام و مذهب هندوئیسم در هندوستان که موجب پیدایش دو دولت پاکستان و هندوستان گردیده است و حتی پاکستان را به دو قسمت شرقی و غربی بفاصله ۱۲۰۰ کیلومتر از هم جدا می‌سازد (قسمت شرقی سال گذشته طی یک جنگ از قسمت غربی جدا و دولت مستقلی بنام بنگلادش تشکیل داد).

در این نوع از مرزها مردمان و گروه‌های انسانی مجاور، از همکاری یکدیگر روی برمی‌گردانند و مجبور میشوند که در مورد فرقه‌های نژادی، مذهبی، زبان و فرهنگی که وجوه مشخصه آنها است راه اغراق و مبالغه در پیش گیرند، و چون این وجوه مشخصه که برشمردیم با هدف‌های سیاسی بیشتر مطابقت دارند تا روابط جغرافیائی لذا ممکن است بصورت‌های معارض و مخالفی با محیط جغرافیائی درآیند و اختلاف بین دولت‌ها را دامن زنند. عامل فعالیت انسانی نیز گاهی به تشکیل مرز منتهی و منجر میشود، منتهی مرزی که چهره کشاورزی یا صنعتی دارد. قلمرو کشت‌های بزرگ مثل گندم، برنج، پنبه، ذرت، کاکائو هر یک در داخل مرزهای معینی است که در آن شرایط آب و هوائی و طبیعت زمین اشتراك دارند. قلمروهای صنعتی نیز حاصل اشتراك تکنیک انسانی و استفاده از مواد اولیه است که در طبیعت وجود دارد.

۳- مرزهای قراردادی

این نوع مرزها به منظور محدود ساختن دولت‌ها و تعیین قلمرو سیاسی آنهاست گویانکه سایر مرزها نیز بنحوی از انحاء قراردادی‌اند. در جغرافیا این نوع مرزها ضمانت اجرائی کمتری دارند. مرزهای قراردادی در کشورهای قدیم پیچ در پیچ است ولی در کشورهای جدید مستقیم میباشد.

علت پیچ در پیچ و مستقیم بودن آن را بایستی مربوط به سنت‌های ملی دانست. در کشورهای آسیا و اروپا مرزهای قراردادی خیلی پیچ در پیچ است و کمتر به خط مستقیم است درحالی‌که در آمریکا و یا در کشورهای مستعمره که بتازگی باستقلال رسیده‌اند این پدیده وجود ندارد. مرزهای آمریکا قراردادی است و طولانی‌ترین خط مستقیم مرزی را نیز می‌توان بین اتازونی و کانادا یافت که بطول ۶۰۰۰ کیلومتر ساحل اقیانوس اطلس را با اقیانوس کبیر در طول یک خط مستقیم متصل می‌کند و دو دولت را از هم جدا می‌سازند.

بنظر آمریکایی‌ها «مرز عبارت از یک حد ثابت کشور است» درحالی‌که آلمان‌ها عقاید علمای ژئوپولیتیک را گرفته و معتقداند «مرزها صرفاً نقاط توقف موقتی در راه پیشروی یک ملت به سوی تسخیر جهان است». از ۱۹۳۳ تا پایان جنگ جهانی دوم، برای آلمان‌ها مرزهای جدید بمنزله توقفگاه موقت «برای نفس تازه کردن است تا اینکه ملت بتواند دوباره آماده فتوحات بیشتری بشود». در این نظریه بهانه تجدید جنگ از عوامل سیاسی دیگر بیشتر و آسان‌تر است.

گاهی بخش‌ها و ایالات سرحدی تمایل زیادی به آمیخته شدن دارند. این موضوع را در آلزاس فرانسه و منطقه رن Rhin آلمان می‌توان مشاهده کرد. کارگران فرانسوی منطقه آلزاس در منطقه صنعتی رن کار می‌کنند یعنی روز را در آلمان و شب را در فرانسه می‌گذرانند، و تبعیت دولت فرانسه را نیز دارند.

۴- مرزهای موقت

علاوه بر نظریه علمای ژئوپولیتیک آلمان که در وقت مناسب مرزهای جدید را بمنزله بهانه تازه‌ای برای جنگ بکار میبردند، در جهان امروز بعلت اختلاف قدرت دولتها، مرزهایی را سراغ داریم که بی ثبات و یاموقت هستند. تزلزل این نوع مرزها ناشی از اختلاف بالقوه دولتهائست که این مرزها آنها را از هم جدا میسازد. مخصوصاً اگر همسایه ضعیف دارای منابع غنی یا موقعیت استراتژی نظامی باشد، در اینصورت او را لقمه چربی برای همسایه قوی میسازد. رهبران آلمان نازی در همین زمینه فکر می کردند و هیتلر اعتقاد داشت که «سرحدات یک کشور بوسیله انسان عوض میشود... و در این میان حق فقط در کف دست قدرت نهفته است».

از پایان جنگ جهانی دوم تاکنون کشورهای قوی با ایجاد رابطه سیاسی نزدیک با یکدیگر و دیگر کشورها غالباً بعنوان رقیب و یادشمن رفتار کرده و مبارزات شدیدی بر سر تصرف قطعات کوچکی از خاک بوجود آمده است. در همین نواحی است که مرزهای پایدار بوجود نیامده و مذاکرات سیاسی نیز به نتیجه مطلوب نرسیده است. در بعضی از این نواحی مرزهایی در امتداد خطوط آتش بس کشیده شده و برای مثال میتوان مرز اعراب و اسرائیل و یا هند و پاکستان را ذکر کرد. اهمیت مسأله در اینستکه وقتی کشوری برای دفاع از منافع خود، منافع سرحدی تازه‌یی بدست می آورد، منافع همسایه‌اش را بخاطر می اندازد.

۵- مرزهای هوایی

آسمان و فضا بمنزله دریای آزاد جنبه جهانی دارد و در حقیقت

شاهراه پهنساور و گسترده‌یی است که در بالای خشکی و دریا قرار دارد . قلمرو هوایی دولتها نیز بطور عمودی در بالای مرزها و حاکمیت آنها در خشکی و دریا ، تا بی نهایت ادامه می‌یابد ولی از آنجائیکه قدرت هوایی را منحصرأ با قدرت هوایی میتوان محدود ساخت لذا مرز هوایی کشورها با توسعه نیروی هوایی آنها متغیر است. معمولاً مرز هوایی برای قسمتهای پائین جو یعنی نواحی عبور و مرور هواپیماها است . هر کشوری عبور هواپیماهای دولت دوست و دشمن را از آسمان خود ممنوع کرده است مگر اینکه پرواز طبق اجازه قبلی یا با موافقت نامه بین‌المللی صورت گیرد . دستگاههای رادار فوراً صدای هواپیمایی را که از مرز هوایی گذشته ضبط و بلافاصله به جستجوی محل او در آسمان میپردازند و تماس رادیویی با آن برقرار مینمایند تا اطلاعات لازم در مورد هواپیما را کسب و برای او اجازه پرواز داده شود.

۶- مرزهای زمانی

هدف از مرزهای زمانی هر کشور مرزهای تاریخی است که در موقع خودداری اهمیت سیاسی بوده است : مرز امپراطوری ایران و روم در عهد اشکانیان، مرز ایران و عثمانی در عهد صفویه و مرز آلمان و فرانسه قبل از جنگ جهانی دوم .

بطور کلی هر مرزی اهمیت و خاصیت زمانی دارد و هر قدر از عمر سیاسی دولتها بگذرد مرزهای تاریخی آنها متفاوت می‌گردد . بعضی از مرزها گاهی اهمیت سیاسی خود را از دست می‌دهند و جزو مرزهای متروکه بحساب می‌آیند .

در پایان ذکر این نکته ضروری است که جستجوی خطوط رضایت-

بخشی برای دفاع از کشورها و تعیین آن بعنوان مرز، کاری است که سیاستمداران برای نگهداری و حفظ آن کوشش میکنند و بهمین جهت هر کشوری خواهان حفظ امنیت خود بوده و برای دفاع از خطوط مرزی، خود را برای جنگ آماده می‌کند.

منابع مورد مراجعه

- ۱- سازندگان استراتژی نو تألیف ادوارد. اول ترجمه محمدعلی پیروزان تهران ۱۳۴۳.
- ۲- کتابهایی که دنیا را تغییر دادند تألیف رابرت بی. داووز ترجمه سیروس پرهام و ... چاپ دوم تهران ۱۳۴۸.
- 3- Cours de Géographie par P. Gourou, Paris 1964.
- 4- Droit constitutionnel et Institutions politiques par Burdeau, Paris 1962.
- 5- Droit International public par Charles Rousseau, Paris 1965.
- 6- Geography and World Politics Lucile Garison, New-York 1958.
- 7- La terre est ronde par Frank Debenham. Paris 1958.